

מבט ציוני על הסכסוך היהודי-ערבי

הלל כהן

יובל ארנון-אוחנה, קו החריש והאש: מאה וחמישים שנות סכסוך על ארץ ישראל 1860-2010, אחיאסף, נתניה, תשע"ג, 523 עמודים.

שני שותפים יש לכל ספר היסטוריה: החומר מן העבר, והמחבר שצר אותו בדמות ספר. כי זאת יש לזכור: היסטוריה איננה עבר, משום שהעבר הוא מה שאירע ואיננו עוד, ואילו ההיסטוריה היא מה שנכתב על העבר, והיא קיימת ומתחדשת. עוד יש להזכיר, שכיוון שההיסטוריה נכתבת בידי אנשים, אין היא יכולה להיות אחידה. כשם שפרצופיהם ודעותיהם של בני אדם שונים זה מזה, כך גם הבנתם ההיסטורית והסיפורים שהם מספרים על העבר אינם זהים, אלא משתנים מאדם לאדם, מקבוצה אחת למשניה. זהו עיקר התהליך בין החוקר לתוצר כתיבתו: כותב ההיסטוריה מחפש אחר שרידי עבר, בדמות מסמכים או זיכרונות או עדויות או ספרים שכתבו קודמיו, ואלה עוברים על שולחנו ובמחשבותיו ובהרגשותיו כבני מרון, והוא או היא מחליטים מה חשוב ומה לא, מה מעניין ומה לא, מה רלוונטי לטיעוניהם ומה לא – וכך הולך ונבנה הספר. תהליך ברירת החומר אינו תמיד מודע. גם ללא-מודע, ויותר מכך למובן מאליו, יש חלק בתהליך הזה. לאמור, יושבים החוקרת או החוקר בספרייה או בארכיון, מחפשים חומר על מושא הכתיבה שלהם, נתקלים בפסקה או בברל מסמך, ולפתע 'חשים' שלפניהם פיסת מידע בעלת משמעות. מדוע מסמך זה חשוב מהקודם לו בתיק? מדוע פרט מסוים חשוב יותר מפרט אחר? מדוע חוקרים קודמים לא נתנו אותה חשיבות לאותו מידע? זאת מהטעם הפשוט שהמידע אינו מייצר ואינו משמר את חשיבותו כשלעצמו, ועיקר חיותו אינה נובעת אלא מהמפגש בינו ובין הקורא אותו. במילים אחרות, המגע בין המסמכים מן העבר לבין החוקר ועולמו התרבותי, הפוליטי, הדתי, הלאומי, המקצועי והאישי, הוא שמכתיב את המשמעות שימצא החוקר בכל פרט היסטורי או חברתי בו הוא נתקל, ועל פיו ייקבע אם יחזור מסמך לחשכת הארכיון או

יראה אור בספר. עובדות מטרידות או חורגות מקו המחשבה של החוקר יוסטו לרוב הצידיה בהיסח יד ודעת ואך עננה קלה שתחלוף על המצח תעיד, אולי, על כך שהתודעה הבטוחה בעצמה התערערה לרגע בטרם שבה לעצמה. רק לעתים רחוקות יפנה אדם לבחון מחדש את השקפת עולמו ואת תפיסתו ההיסטורית. ואם כך הדבר בכל מחקר היסטורי, בכתיבת היסטוריה של סכסוך נכונים הדברים פי כמה. מי שדן בסכסוך מתמשך, אליס, בו יש לו מעורבות אישית, יתקשה לרוב לבחון ולפרק את מערכת ההפעלה שלו עצמו, היינו את מערך האמונות שבאמצעותו הוא בוחן את חומרי העבר. כיוון שכל שינוי דעה, כל הצגת תפיסה השונה מהתפיסה הרווחת (בחברה הרחבה שאליה הוא משתייך או בסביבה המקצועית המיידית שלו) עשויה להשליך על זהותו המקצועית, האישית והחברתית.

לפני שאסקור את הספר ומבנהו, הנה כמה מילים על הנחות היסוד שמהן בקע, על המינוח המשמש אותו ועל מקורות המידע שלו. כפי שמופיע בכותרת המשנה של הספר, ארנון-אוחנה מגדיר את ראשית הסכסוך בשנת 1860, וזאת בעקבות ההגדרה הישראלית הרשמית שקבעה את ר' זלמן צורף שנהרג באותה שנה כראשון חללי פעולות האיבה (עמ' 458). וכפי שמופיע עוד באותה כותרת, הספר סוקר 'מאה וחמישים שנות סכסוך על ארץ ישראל'. מכאן אפשר ללמוד דבר שהוא כמעט מובן מאליו אבל שווה אזכור: שהמחבר כותב מתוך המסגרת הציונית והספר מקבל ומנכיח את סדר הזמנים שמציעה מדינת ישראל ואת המינוח היהודי. אין זה פסול כמובן לכתוב מנקודת מבט ציונית, ואין זה יוצא דופן להשתמש בעברית במונח 'ארץ ישראל', ולא, למשל, במונחים 'ארץ ישראל' ו'פלסטין' לסירוגין, אבל יש בכך משום הצהרה (מודעת כנראה: בעמ' 21 המחבר מבכה את הצטמצמות השימוש במונח 'ארץ ישראל') כי בעיני המחבר הארץ היא ארצו של עם ישראל ומתוך הנחה זו הוא כותב על הסכסוך. הדבר ראוי לתשומת לב, כי מינוח זה עומד בסתירה להצהרה המופיעה בהקדמה לספר, ש'נקודת המוצא של כל פרק היא העמדה הערבית לגבי הנושא הנידון'. בפועל, מה שנמצא בפרקים אלה לא תהיה התפיסה הערבית כלשעצמה, אלא גירסה ציונית של התפיסה הערבית. מבחינה זו משמשת כותרת הספר מעין אזהרת מסע ראויה: ספר זה לא ייקח אותך לעבר התודעה הערבית, אלא לתוככי הראייה הציונית את הערבים.

עד כמה זהו מסע לתוך הראייה הציונית ולא לתוך העולם הערבי יעידו גם המקורות שבהם השתמש המחבר. הקורא התמים היה מצפה שספר על הסכסוך שכתב אדם ששירת בקהילת המודיעין במשך כחצי יובל 'בתפקידי מבצעים, מחקר ופיקוד' (מתוך גב הספר; לפי יורם אטינגר במקור ראשון, שימש בין היתר כראש מחלקת המחקר הפלסטיני במוסד), יעשה שימוש נרחב במקורות ערביים שאינם נגישים לקורא העברי. אך לא כך נעשה: כתשעים אחוז מהמקורות (בהיעדר רשימה ביבליוגרפית אי אפשר לספק נתון מדויק) הם מחקרים או הרהורים של יהודים (בעיקר ישראלים): ישעיהו פרידמן, שמואל כץ, משה שרון, יוסף גינת, יהושפט הרכבי, אורית רוזין, רונן ברגמן, מיכאל אסף, דן שיפטן, שמעון שמיר, בניציון נתניהו, אסתר ובמן, ברוך קימרלינג, אליהו אילת, דוד בן-גוריון, גיזי צפריר, פליאה אלבק ויעקב לנדאו (רשימה חלקית ביותר). אמת, מדובר באנשים שעסקו – כאנשי ממשל,

כחוקרים או בשילוב שני העיסוקים – בהיסטוריה של הארץ או הארצות השכנות, בחברה הערבית או היהודית, וכתבו מחקרים ומסות חשובים יותר או פחות על היבטים שונים של ההיסטוריה היהודית או הסכסוך. מבחינה זו ודאי חשוב להכיר את כתיבתם וללמוד מהם, כמו גם ממקורות חשובים נוספים ששימשו את מחבר הספר בדרכו לתוכנות שהוא מציג לקורא, דוגמת העיתונים וכתבי העת מקור ראשון, הארץ, האומה ונתיב. אולם אם נקבל את דברי המחבר כי 'המזרח התיכון עובד על פי צפנים עדינים, מילות קוד המוכרות בצד האחד [הערבי] על הכל, ובצד השני – על יודעי ח"ן בלבד' (עמ' 15), יש משהו מפתיע בהחלטתו להסתמך בראש ובראשונה על מקורות יהודים ישראלים.

ספר זה לא רק יוצא מתוך התודעה הישראלית אלא גם מופנה אליה. כאשר הכותב משתמש בגוף ראשון רבים, הריהו פונה אל ציבור הקוראים הישראלי. כך, למשל, בסוף הפרק על תמורות בתרבות הישראלית, הוא כותב: 'לא נותר אלא לחזור לשיר הילדים הקטן, השקט, אותו נהגו הורינו לשיר לאוזנינו כשהיינו קטנים [...] רוח רוח על ביתנו / וכוכב אורו צופן / אבא שם חורש שדותינו / נומה נומה בן' (עמ' 139). אין זו פנייה לסתם אדם המחפש ללמוד על 150 שנות סכסוך, אלא לצעיר היהודי בארץ. וכאשר הוא כותב כי האסלאם מנסה להשתלט על העולם, כפי ששאפה הנצרות במשך דורות, הוא מזכיר: 'בלחצה של זו [הנצרות] עמדנו אלפיים שנה, ובלחצו של זה אנו עומדים כבר 1400 שנה' (עמ' 315). 'עמדנו', אנו, העם היהודי. וכך גם כאשר הוא מזכיר בתחילת הספר את עמדתו: טוב יהיה אם שני הצדדים לסכסוך יצאו מנצחים, 'אך אם יחולו כאן חוקי המזרח התיכון המוכרים לנו ממציאיות חיינו, יהיה לסכסוך הזה רק מנצח אחד, אחד בלבד. עדיף שזה יהיה ישראל'. העדפה סבירה ומובנת, אך בהקשר של ספר על הסכסוך היא מסמנת שזוהו אינו ספר מחקרי בלבד.

כיוון שהספר מסתמך ברובו על מקורות משניים זמינים לכל קורא עברית, עולה השאלה מה אפשר למצוא בו. ובכן, שני שימושים אפשריים יש לספר זה ולספרים אחרים מאותה סוגה: ראשית, הם יכולים לשמש את מי שמחפש טיעונים – מדויקים יותר או פחות – כדי לחזק את העמדה הפרו-ישראלית בוויכוחים היסטוריים פוליטיים. שימוש אפשרי נוסף הוא כאשר שדרכו אפשר לקרוא כיצד רואה (וליתר דיוק: לא רואה) הזרם המרכזי בחברה הישראלית, ובמידת מה מערכת הביטחון הישראלית, את החברה הפלסטינית, את ההיסטוריה הפלסטינית ואת התנועה הלאומית הפלסטינית. במילים אחרות, ספר זה שהורתו בהרצאה שנתן המחבר בקורס של מערכת הביטחון (עמ' 13), יכול בראש ובראשונה לשמש מקור ללמידה על המסרים שאותם מנסים 'יודעי הח"ן' בני הדור הנוכחי להנחיל לדור הבא, לרמוז למידת ההבנה שלהם את המרחב ולפתוח אשנב לתהליך היווצרותו של ידע ממוסד. כאשר למבנה הספר – ארגון-אוחנה בחר להקדיש את עיקר הספר לסקירה נושאת של הסכסוך, ולא לסקירה היסטורית (לכך הוא מקדיש את החלק הרביעי והאחרון). הוא עושה זאת בשיטת קילוף הבצל, כפי שהוא מכנה זאת, מעגל לפנים ממעגל, שכבה לפנים משכבה. החלק הראשון בספר מוקדש למה שהוא רואה כמעגל ההיקפי של הסכסוך, החלק

השני – למעגל המרכזי, והחלק השלישי מוקדש לליבת הסכסוך. וביתר פירוט: החלק הראשון עוסק ב'ממדים היקפיים' של הסכסוך וכולל פרקים על הממד החברתי (ובכלל זה המורשת הערבית, תפיסת השלום הערבית ומעט על הצד הישראלי), המשפט הבינ-לאומי (ממלחמת העולם הראשונה ואילך), דמוגרפיה, ותרבות. החלק השני מוקדש ל'ממדים המרכזיים' של הסכסוך, והמחבר מקדיש פרק לכל אחד מהממדים הבאים: הממד המדיני (ובו סקירה של הפעילות המדינית הישראלית והפלסטינית מהתקופה העות'מאנית ועד תנועת החרם – ה-BDS), הסכמי שלום (מגעים מדיניים והסכמים מראשית המאה העשרים ואילך, כאלה שכשלו וכאלה שעלו יפה), הממד האסלאמי (ובעיקר על תפיסת הג'יהאד ותפיסת השלום באסלאם), המקומות הקדושים (ובו על ארץ ישראל וירושלים ביהדות ובאסלאם), והממד הצבאי (מקודם למאורעות תרפ"ט ועד הגרעין האיראני). החלק השלישי של הספר מוקדש לליבת הסכסוך, בה עוסק ארנון-אוחנה בשאלת הפליטים הפלסטינים, ושוטח את התזה שלו (עליה בהמשך) בדבר היחס שבין מישור החוף לגב ההר, בין הפליטים לתושבי הקבע, בין אש"ף חוץ לאש"ף פנים – כמפתח להבנת החברה והפוליטיקה הפלסטינית. בחלק הרביעי של ספר חוזר ארנון-אוחנה ומציג את הכרונולוגיה של הסכסוך בארבעה פרקים: התנועה הציונית, התנועה הלאומית הפלסטינית, ציר הזמן 1860-1948 וציר הזמן 1948-2011, ובפרק המסכם מציע המחבר את המתווה שלו לדו קיום ולהסדר – ריבונות פסיפס.

אין אפשרות בסקירה קצרה כזו לבחון את מכלול הנושאים שמעלה המחבר, מה גם שהוא מנסה להקיף שלל נושאים על פני פרק זמן ארוך. בשורות הבאות אצביע על עיקרון בסיסי שעליו מושתת הספר, עקרון ההנגדה, ואטען כי זהו עיקרון בעייתי כיוון שהוא מוביל להתעלמות מנתונים חשובים באופן שמגביל את הדיון ההיסטורי ומצמצם את יכולת ההבנה. זו גישה הנותנת עדיפות מוחלטת לתפיסות המקדמיות של הכותב על פני המקורות הזמינים, לעומת הגישה החלופית הפחות נפוצה עדיין, שאינה מקבלת על עצמה להוכיח את צדקתו של צד מסוים אלא שואפת להגיע להבנה טובה יותר של אירועים ותהליכים היסטוריים וחברתיים, אף שגם בה תפיסות של הכותב הן המתווכות בינו לבין החומר וממילא בינו לבין הקוראים.

ובכן, עיקרון מנחה, גם אם לא מוצהר, של הספר הוא להנגיד בין האסלאם ליהדות (ולנצרות), ובין הלאומיות הפלסטינית לציונות. הדבר נכון כאשר המחבר הן בתפיסות עולם וגם כאשר הוא עוסק במעשים ובפעולות בעולם הממשי. הנה, לדוגמה, מדגיש המחבר (עמ' 29) כי קיים הבדל קוטבי בין תפיסת האדם באסלאם ובמערב, ובהתייחסו לשאלת קדושתם של חיי אדם ביהדות הוא טוען כי תפיסה זו הייתה מקובלת 'מאז ומקדם'. נניח רגע את טענתו לגבי האסלאם, שאינה ברורה לגמרי. אבל האם הצגתו את היהדות נכונה? האם בכוונה אינו מזכיר את המצווה להכרית את שבעת עממי כנען שבה נצטוו בני ישראל לפני כניסתם לארץ? או את הפסוק על בת בבל, 'אשרי שיאחז וניפץ עוללייך על הסלע', או את מלחמות דוד, או את המלחמות בין האחים לבית חשמונאי? לפי ביטויים אלה ספק אם רעיון קדושת החיים היה קיים אצל יהודים 'מאז ומעולם', אפילו כשמדובר בחיים של

יהודים. ובימינו, מה לגבי המחלוקות ההלכתיות בדבר הצלת גוי או אי הצלתו בשבת? או הוויכוח על הספר תורת המלך? במילים אחרות, במקום להציג דיון מעמיק על ההתפתחות ההיסטורית של קדושת חיי האדם ביהדות והמחלוקות הכרוכות בכך, ולהציג במקביל את השיח האסלאמי, הוא מציע לנו דיכטומיה של 'עולם הנאור', ומציג חזות של עליונות מוסרית יהודית. אפשר לקשר את המהלך הזה לשאלת קהל היעד של הספר. מאליו יובן שמסר כזה יתקבל באהדה אצל קוראים יהודים. קשה להניח שעזתי שכל משפחתו נהרגה במתקפה של חיל האוויר, או כל אדם שמודע ליחס ההרוגים האזרחים בין ישראל לפלסטינים מאז 1948, יוכל להתייחס ברצינות לטענה כזו. אבל חשוב לא פחות: כך אי אפשר להבין את הסכסוך. כיצד אפשר ללמוד על סכסוך בלי להציג בצורה מלאה והוגנת את שני צדדיו, על הצדדים החיוביים והשליליים שבהם?

ההתעלמות מהרג פלסטינים בידי ישראל עוברת כחוט השני בספר. הנה דוגמה: לגבי תקופת ההסתננויות 1949-1956 הוא כותב (עמ' 477): 'מעל 500 יהודים הרוגים ואלף פצועים'. מנגד, אין אזכור להרוגים הפלסטינים, כ-3,000 במספר, מיעוטם חמושים, רבים מהם פליטים פלאחים שישראל מנעה את שיבתם לבתיהם ולשרותיהם. אכן בחירה מעניינת: מספר ההרוגים הפלסטינים עלה שישה מונים על מספר ההרוגים היהודים, אך רק האחרונים מוזכרים. והנה עוד דוגמה: בציוני הדרך של האינתיפאדה הראשונה מוזכרים ההרוגים היהודים בפיגועים נבחרים, אבל הרוגים פלסטינים (שמספרם היה פי שמונה לערך: כ-160 ישראלים נהרגו באינתיפאדה זו מידי פלסטינים, וכ-1,100 פלסטינים מידי ישראלים) לא נזכרים כלל. כך גם בנוגע לאינתיפאדה השנייה (עמ' 494-496), הוא מונה את ההרוגים הישראליים, 934 במספר, אך לא את אלפי ההרוגים הפלסטינים (פרט לחמושי מחנה הפליטים ג'נין). מה עלינו להבין מהטיה מובהקת שכזו בספר על הסכסוך? האם עלינו להסיק שלדעתו ההרג בפלסטינים אינו חלק מהסכסוך? זאת להבדיל מאנשי מוסד, שלכל הרוג מהם הוא מקדיש שורה בכרונולוגיה של הסכסוך? כך או כך, זהו ספר הבוחר ללמד על הסכסוך תוך הצגת הטיה משמעותית בממד מרכזי שלו – הקורבנות בנפש.

הצגת מערכים נפשיים וערכיים מנוגדים לערבים ולמערב באה לידי ביטוי בעוד אופנים. 'אצלנו', הוא כותב, יש 'וכתתו חרבותם לאתים' והשלום הוא ערך עליון. 'אצלם' קיימים לא מעט ערכים חשובים מהשלום: הערכיות, הכבוד, האומץ. גם כאן אפשר לטעון שהחלוקה הזאת היא מלאכותית למדי. הרי מנגד אפשר היה לכתוב – ברמה דומה של שטחיות – שעבור האסלאם השלום הוא ערך עליון, שהרי 'שלום' הוא אחד משמותיו של האל, ולהנגיד זאת לאמרה הידועה של משה דיין לפני המחדל של יום כיפור 1973, כי טוב שארם א-שיח' ללא שלום מאשר שלום בלי שארם א-שיח', ולהסיק שחוף ים לצלילה חשוב בעיני היהודים יותר משלום. טענה כזאת לא תיחשב רצינית, ובצדק, ואפשר כמובן להאמין שישראל מעוניינת בשלום יותר מאשר הפלסטינים ולנסות להוכיח זאת. אבל לא זה מה שמציע הספר שלפנינו, שבורר בקפידה את החומר שהוא מציע במטרה ליצור הטיה תפיסתית. גישה כזאת פוגעת באפשרותנו להבין לעומק את תפיסות השלום בשתי החברות, וחבל.

גם כשדנים במעגל הדתי מדגיש המחבר את ההבדל בין החברות (עמ' 272) תוך התעלמות מהמכנה המשותף: 'מי בישראל שיציע לבצע פעולה כלשהי בנימוק כי אברהם אבינו, משה רבנו או יהושע עשו כך או אחרת, יזכה במקרה הטוב למבטי תמיהה. באסלאם, לעומת זאת, נותרו תולדות חייו של הנביא מוחמד [...] דוגמא ומופת שלאורם יש ללכת עד היום'. ובכן, גם אם נניח שהמחבר אינו מכיר את האמרה הידועה (שמקורה במדרש תנחומא) 'מעשי אבות סימן לבנים', וגם אם אינו יודע שעל הוראה זו חזר ושוב הרב צבי יהודה הכהן קוק כשזירז את תלמידיו מקימי גוש אמונים, עדיין יש לצפות שלא יתעלם מהכוח העצום שיש למסורת האבות על המעשה הציוני מראשיתו ועד היום. מה עוד שהספר עצמו מזכיר שגם העם היהודי מבסס את זכותו ההיסטורית על הארץ באמצעות ברית בין הבתרים (עמ' 319), ומדגיש את הקשר העז בין קודקודי המשולש – ארץ ישראל, עם ישראל והתנ"ך (עמ' 421).

ההתייחסות השונה לטיעונים ולמסורות של כל אחד מהצדדים באה לידי ביטוי באופנים רבים. הנה עוד דוגמה הנוגעת לכתבי הקודש. הספר משחזר את הדין הוותיק על אי אזכור ירושלים בקוראן (עמ' 320), ולא מתייחס לכך שאף בתורה איננה נזכרת, וממשיך לשאלה היכן קשר הנביא מוחמד את סוסו המכונף אלבוראק (עמ' 333), במטרה להפריך את הטענה האסלאמית הרווחת כיום, שהכותל המערבי הוא גם מקום קשירת אלבוראק. אולם כאשר הוא דן בקבר רחל (עמ' 337-338), הוא אינו דן כלל בשאלה – המוכרת היטב בספרות המחקרית – אם אכן זהו קבר רחל המקורי, ואינו מזכיר כלל את הזיהוי החלופי לקבר, האתר המוכר כ'קבור בני אסראאיל' מצפון לירושלים. מדוע? כי זה העיקרון של הספר: מתודולוגיה אחת לחקר הפלסטינים, ואחרת לחקר היהודים. גישה כזאת הוא משמר גם בדיון שלו בהקשר המדיני, מה שמאפשר לו להעלות את הטיעון כי נוח היה לאש"ף שבאוסלו לא הוחלט על הקמת מדינה פלסטינית, כיוון שמדינות הן בעלות גבולות מוכרים המחייבים אותן בזירה הבינלאומית (עמ' 184), ותוך כך להתעלם מכך שגם לישראל אין גבולות מוגדרים, וכי ישראל התנגדה להקמת מדינה פלסטינית ולקביעה סופית של גבולות ישראל, ואולי זו הסיבה להיעדר מדינה כזו, ולא ה'נוחות' של אש"ף.

ועכשיו לטיעון של הספר על ליבת הסכסוך. את ליבת הסכסוך מאתר ארנון־אוחנה בהבדלים בחברה הפלסטינית בין כפרי וערי גב ההר (יהודה ושומרון) והגליל, מצד אחד, לבין תושבי מישור החוף מצד שני (עמ' 388 ואילך). לדבריו, אנשי ההרים, ברובם המכריע, נשארו בכפריהם ועריהם בזמן מלחמת 1948, בעוד תושבי מישור החוף מיהרו לנוס והם עיקר אוכלוסיית הפליטים. ההבדל בהתנהלות בזמן המלחמה נבעה, לטענתו, מהבדלים בוותק שלהם בארץ (תושבי מישור החוף היו מהגרים בני דורות ספורים) ובחוסן החברתי שלהם (תושבי ההר השתייכו למשפחות מורחבות חזקות ביחס). הוא מנסה לדחות, באופן לא משכנע לטעמי, את הטענה הסבירה שהתפלגות הפליטים על פי אזורים נובעת בראש ובראשונה מהשאלה אם אזורים אלה נכבשו בידי הכוחות היהודים (וגם משני משתנים נוספים: באיזה שלב במלחמה נכבשו, ועל ידי איזה מפקד) אם לאו. הסבריו אינם משכנעים

דיים, בין היתר בשל העובדה החשובה שגם בין תושבי ההר היו פליטים רבים. אלה מהם שיישוביהם ניתנו תחת שלטון ערבי חזרו לגור בהם, ואלה מהם שיישוביהם ניתנו תחת שלטון ישראל לא הורשו לחזור וכך הפכו פליטים. זהו כלל מספר אחד בהבנת פליטות: מעמדו של אדם כפליט מתקבע לא כאשר הוא עוזב את ביתו, אלא כאשר שיבתו נמנעת. ייתכן שטעותו של ארנון-אוחנה נובעת מהימצאותם של כפרים ערבים רבים בגליל והיעדרם הכמעט מוחלט ממישור החוף, אך הדבר אינו מעיד על כך שלא הייתה פליטות בהיקפים נרחבים ביותר בגליל ובעמקים הצפוניים. דו"ח צה"לי מינואר 1949 מציג רשימה של 132 כפרים נטושים בגליל המזרחי בלבד (דו"ח המושל הצבאי הגליל המזרחי, 27 בינואר 1949, ארכיון מדינת ישראל, תיק גל 2150/3/3). זאת נוסף על כפרי הגליל המערבי: מרחב הושא-בירוה-כוויכאת-ס'מאתא, ועשרות הכפרים בהרי ירושלים ובמורדות המערביים של הר חברון. במילים אחרות, למעלה משליש מהכפרים הנטושים נמצאים באזורי ההר, אותם אזורים שמהם לטענתו לא נעקרו התושבים, ואליהם יש להוסיף את תושבי הרביעים הערביים של הערים טבריה וצפת. גם בחינה של מספר הפליטים מאזורי ההרים מעלה תמונה שונה לחלוטין ממה שהוא מציע: דו"ח ישראלי פנימי מספטמבר 1949 (הארכיון הציוני המרכזי, תיק KKL5/17149) העריך כי מקורם של כ-140,000 מתוך כ-350,000 פליטים כפריים שעקרו מבתיים במלחמת 1948, כלומר כארבעים אחוז, הוא מהגליל, מרמות מנשה, מכפרי הכרמל ומהרי ירושלים. אכן, כל מי שמתעניין בנושא יודע כי רבים מהפליטים הפלסטינים בלבנון, בסוריה ובעיראק, וחלק ניכר מאלה שבצפון ירדן וצפון הגדה המערבית, הם מאזורי ההרים.

זאת ועוד, המאבק הישראלי הפלסטיני לא הסתיים, כידוע, ב-1949, וגם לא הפליטות והעקירה של פלסטינים, והטיעון של ארנון-אוחנה שהיה נכון למחצה ב-1967, הפך עם השנים לעוד פחות רלוונטי. כאשר הוא כותב בפסקנות (עמ' 399) 'אף פעם, מעולם, לא שמע אף ישראלי את הדרישה "אני רוצה לחזור לביתי ברמאללה"; "אני דורש לשוב לביתי בשכם"; "לעירי לבית-לחם"; "למטע שלי בחברון"; או "לכנסייה בה התפללתי בנצרת" – הוא מראה את מידת ניתוקו מהמציאות הפלסטינית. במהלך המלחמה ב-1967 ומיד אחריה נעקרו כ-300,000 פלסטינים מבתיים והפכו פליטים, מהם 120,000 היו פליטי 1948 (בעיקר במחנות סביב יריחו) שזו הייתה להם פליטות שנייה, וכ-180,000 פליטים מגב ההר. ישראל גם מנעה את שיבתם של רבבות פלסטינים שיצאו את הגדה לצורכי לימודים או עבודה, ואף היום, עשרים שנה אחרי הקמת הרשות הפלסטינית, נאסר עליהם לחזור לתחומיה. כיוון שכך, פקידי משרד הפנים בירושלים, פקידי רישום האוכלוסין בגדה המערבית, נציגי ישראל לשיחות הרב צדדיות בנושא הפליטים והעקורים שהתנהלו בשנות התשעים, וכל מי שהקשיב לפלסטינים, שמע שוב ושוב את הדרישה לחזור לבית לחם ולחברון, לירושלים, לשכם ולרמאללה. העולה מן הדברים הוא שעיקר טענתו בדבר החלוקה המהותית בין תושבי גב ההר לתושבי מישור החוף במלחמת 1948, מוטלת בספק.

אוסף רק ואעיר כי נכון לטעון שהחברה הפלסטינית מנהלת זה שנים שני מאבקים במקביל: המאבק לסיום הכיבוש שנשאיו העיקריים הם תושבי הגדה, והמאבק להשבת הפליטים שאותו מנהלים גם הפליטים וגם המסגרות הארגוניות הפלסטיניות השונות. אולם היחס בין הדרישות הללו מורכב הרבה יותר ממה שמציג הספר, והוא שעומד בבסיס הוויכוח באש"ף ובחברה הפלסטינית בכלל אם אפשר להסתפק בהסכם עם ישראל על מדינה פלסטינית בגבולות 1967 או שמא עדיף לפעול לכיליונה של המדינה היהודית. בעיה נוספת אפשר למצוא גם בדיון של ארנון-אוחנה בהתנחלויות (עמ' 76), שלדבריו הוקמו כולן על אדמות מדינה (תוך כך הוא מבלבל בין אדמות 'מירי' [אדמות בבעלות המדינה עם זכות שימוש למעבדיה] לאדמות 'מוואת' [שאינן ראויות לעיבוד] אבל זה לא ענייננו כאן), וגורס: 'זו בדיוק הסיבה לכך שברחבי הגדה המערבית לא נשמעה מעולם טענה ערבית כי ישראל נישלה פלחים ערביים מאדמתם'. את טענתו זו הוא מגדיר 'מידע קשה, לא פרשנות'. אלא שטענה זו נכונה להתנחלויות בראשית דרכן, וליתר דיוק, בעשור ומחצה אחרי בג"ץ אלון מורה (1979). לא להתפתחותן של ההתנחלויות מהסכמי אוסלו ואילך, כאשר השטחים הבנויים של ההתנחלויות התרחבו מאדמות מדינה לעבר אדמות פרטיות. זאת מעבר לשאלה אם ראוי שזכות השימוש ב'אדמות מדינה' (איזו מדינה?) תישלל מהתושבים הפלסטינים בשטחים ותוענק אך ורק ליהודים. מכל מקום, מידע מהימן על התיישבות יהודית על אדמות ערביות פרטיות המתבסס על מפות של המנהל האזרחי, אפשר למצוא בנתוני המנהל האזרחי.

לסיכום: ספר זה מציג נקודת מבט מצומצמת על הסכסוך, ואפשר להשתמש בו כמעין מדריך לכתיבת היסטוריה בעין אחת עצומה, כלומר תוך התבוננות מוטה הן ביריב והן ב'אני'. בציר הבוחן ספרים על פי תמהיל בין גוף הידע הקיים לבין עמדותיו של הכותב, בספר זה ניתנה עדיפות לעמדות הכותב. אך פטור בלי לומר מה עוד למדתי מהספר אי אפשר. שתי עובדות מעניינות שלא ידעתי קראתי בו. האחת היא שבעקבות הסכמי אוסלו לא ביטלה ישראל את הגדרת אש"ף כארגון טרור (עמ' 242). זה די מעניין, בהתחשב בעובדה שישראל מלינה על כך שלמרות הסכמי השלום אש"ף מתייחס לישראל כאל 'האויב'. ועוד למדתי שהכותב הוא נכדו של הרב נסים בנימין אוחנה, מי שהיה הרב של קהילת יהודי עזה קודם למלחמת העולם הראשונה. הנכד מספר לנו כי סבו כתב יחד עם המופתי המקומי, השיח' אלעלמי, ספר בשם ודע מה שתשיב לאפיקורוס (עמ' 314). ועולה ההרהור שמא נהג יובל ארנון-אוחנה בעצמו 'מעשה אבות סימן לבנים', וכסבו לפניו כתב אף הוא ספר אמוני כתגובה ל'אפיקורסים', אלא שלהבדיל מסבו, עשה זאת מזווית יהודית בלבד.